

HUOMAUTUKSIA

¹ *Muistiinpanot Marxin ja Engelsin teoksesta »Pyhä perhe»* V. I. Lenin teki v. 1895 oleskellessaan ensimmäistä kertaa ulkomailla, minne hän oli lähtenyt Venäjältä solmiakseen yhteyden »Työn vapautus» ryhmään.— 1.

² *»Pyhä perhe eli kriittillisen kritiikin kritiikkiä. Bruno Baueria ja kumppaneita vastaan»* on K. Marxin ja F. Engelsin ensimmäinen yhteinen tuote. Se kirjoitettiin syys—marraskuussa 1844 ja ilmestyi helmikuussa 1845 Frankfurt am Mainissa.

»Pyhä perhe» on leikillinen nimitys Bauerin veljeksistä ja heidän kannattajistaan, jotka olivat ryhmittyneet »Allgemeine Literatur-Zeitungin» (»Yleisen Kirjallisuuslehden») ympärille. Esiintyessään Bauereita ja muita nuorhegeliläisiä (eli vasemmistohegeliläisiä) vastaan Marx ja Engels arvostelevat samalla itsensä Hegelin idealistista filosofiaa.

Marxin ja nuorhegeliläisten välillä ilmeni syvällisiä erimielisyyksiä jo kesällä 1842, jolloin Berliinissä muodostui n.s. »Vapaiden» kerho. Tultuaan lokakuussa 1842 toimittajaksi »Rheinische Zeitungiin» (»Reinin Lehteen»), jota avustivat myös eräät Berliinin nuorhegeliläiset, Marx vastusti sellaisten sisällyksettömien, mahtipontisten artikkelien julkaisemista, jotka olivat peräisin todellisesta elämästä irtaantuneen ja abstraktisiin filosofisiin riitoihin vajonneen »Vapaiden» kerhon piiristä. Niiden kahden vuoden aikana, jotka olivat kuluneet Marxin katkaistua välinsä »Vapaiden» kanssa, teoreettiset ja poliittiset erimielisyydet yhtäältä Marxin ja Engelsin ja toisaalta nuorhegeliläisten välillä olivat syventyneet ja muuttuneet sovittamattomiksi. Tämä selittyi paitsi Marxin ja Engelsin siirtymisellä idealismista materialismiin ja vallankumouksellisesta demokratismista kommunismiin myös sillä evoluutiolla, jonka Bauerin veljekset ja heidän hengenheimolaisensa olivat kokeneet tänä aikana. Bauer ja hänen ryhmänsä olivat »Allgemeine Literatur-Zeitungin» palstoilla sanoutuneet irti »vuoden 1842 radikalismista» ja »Rheinische Zeitungista» sen selvimpänä ilmituojana, he olivat ajautuneet mitä ällöttävimpään vulgääriin subjektiiviseen idealismiin: he julistivat »teoriaa», jonka mukaan ainoastaan valitut yksilöt, »hengen», »puhtaan kritiikin» edustajat luovat historiaa, kun

taas massa, kansa, on vain piintynyttä materiaalia, historiallisen prosessin painolastia.

Marx ja Engels päättivät omistaa ensimmäisen yhteisen teoksen näiden vahingollisten, taantumuksellisten aatteiden paljastamiselle sekä uusien, materialististen ja kommunististen katsomusten puolustamiselle.

Engelsin 10-päiväisen Pariisissa oleskelun aikana laadittiin kirjan suunnitelma, annettiin sille aluksi nimi »Kriittillisen kritiikin kritiikkiä. Bruno Baueria ja kumppaneita vastaan», jaettiin sen jaksot ja kirjoitettiin »Alkulause». Engels kirjoitti jaksonsa jo ennen lähtöään Pariisista. Marx, jonka tehtäväksi oli tullut laatia suurempi osa kirjaa, jatkoi työtään sen parissa marraskuun lopulle 1844; tällöin hän laajensi huomattavasti kirjan suunniteltua kokoa käyttäen laatimiinsa jaksoihin osan taloustieteellisiä ja filosofisia käsikirjoituksiaan, joita hän oli tehnyt keväällä ja kesällä 1844, sekä XVIII vuosisadan lopun Ranskan porvarillisen vallankumouksen historiaa koskevia tutkielmiaan ja useita muita kirjoitelmiaan ja muistiinpanojaan. Kirjan painatusvaiheessa Marx lisäsi otsikkoon sanat »Pyhä perhe». Se seikka, että kirja pienestä koostaan huolimatta käsitti yli 20 painoarkkia, vapautti sen eräissä Saksan valtioissa silloin vallinneiden säädösten mukaisesti ennakkosensuurista.—5.

³ »*Allgemeine Literatur-Zeitung*» (»Yleinen Kirjallisuuslehti») — saksankielinen kuukausijulkaisu, jota nuorhegeliläinen Bruno Bauer julkaisi Charlottenburgissa joulukuusta 1843 lokakuuhun 1844.—5.

⁴ »*Umriss zu einer Kritik der Nationalökonomie*» (»Kansantaloustieteen arvostelua. Hahmotelma») — F. Engelsin teos, joka ensimmäisen kerran julkaistiin vuoden 1844 alussa aikakauslehdessä »*Deutsch-Französische Jahrbücher*» (»Saksalais-ranskalaiset vuosikirjat») (K. Marx und F. Engels Werke, Band 1, Dietz Verlag Berlin, 1958, S. 499—524).—6.

⁵ »*Deutsch-Französische Jahrbücher*» (»Saksalais-ranskalaiset vuosikirjat») — K. Marxin ja A. Rügen toimittamana Pariisissa julkaistu saksankielinen aikakauslehti. Ilmestyi ainoastaan ensimmäinen helmikuussa 1844 julkaistu kaksoisnumero. Lehdessä julkaistiin K. Marxin teokset »Hegelin oikeusfilosofian arvostelua. Johdanto», »Juutalaiskysymyksestä» sekä F. Engelsin »Kansantaloustieteen arvostelua. Hahmotelma» ja »Englannin tilanne. Thomas Carlyle. 'Entistä ja nykyistä'» (K. Marx und F. Engels Werke, Band 1, Dietz Verlag Berlin, 1958, S. 378—391, 347—377, 499—524, 525—549). Kyseiset tuotteet merkitsivät Marxin ja Engelsin lopullista siirtymistä materialismiin ja kommunismiin. Pääsyyinä lehden julkaisemisen lopettamiseen olivat periaatteelliset erimielisyydet Marxin ja porvarillisen radikaalin Rügen välillä.—6.

⁶ Tarkoitetaan 1840 ilmestynyttä Proudhonin teosta »*Qu'est-ce que la propriété? ou Recherches sur le principe du droit et du gouvernement*» (»Mitä on omistus? eli tutkielma oikeuden ja vallan periaatteesta»). Marx arvostelee tätä teosta tammikuun 24 p:nä 1865 Schweitzerille lähettämässään kirjeessä.—8.

- ⁷ Tarkoitetaan Eugène Suen romaania »*Les mystères de Paris*» (»Pariisin salaisuuksia»), joka on kirjoitettu poroporvarillisen sentimentaalisisessa ja filantrooppisessa hengessä; romaani ilmestyi Pariisissa 1842—1843 ja tuli laajasti tunnetuksi Ranskassa sekä muissa maissa; käännetty venäjäksi.—14.
- ⁸ Marx tarkoittaa J. Faucherin kirjoituksia otsikolla »*Englische Tagesfragen*» (»Englannin päivänkysymyksiä»), jotka ilmestyivät »*Allgemeine Literatur-Zeitung*» VII ja VIII vihkossa (kesä- ja heinäkuussa 1844).—14.
- ⁹ *Loustalotin lehti v. 1789*—viikkolehti »*Révolutions de Paris*» (»Pariisin vallankumoukset»), joka ilmestyi Pariisissa heinäkuusta 1789 helmikuuhun 1794. Syyskuuhun 1790 saakka lehteä toimitti vallankumouksellinen lehtimies, demokraatti Elysée Loustalot.—15.
- ¹⁰ G. W. F. Hegel. »*Phänomenologie des Geistes*» (»Hengen fenomenologia»). Teoksen ensimmäinen painos ilmestyi v. 1807. Kirjoittaessaan »*Pyhää perhettä*» Marx käytti Hegelin teosten toisen painoksen (Berliini 1841) II osaa. Tuota Hegelin ensimmäistä suurteosta, jossa tämä esittää filosofisen järjestelmänsä, Marx nimitti »*Hegelin filosofian lähteeksi ja salaisuudeksi*» (K. Marx »*Ökonomisch-philosophische Manuskripte aus dem Jahre 1844*». Marx—Engels Gesamt-*ausgabe*, Erste Abteilung, Band 3, Marx—Engels—Verlag G. M. B. H. Berlin, 1932, S. 153).—15.
- ¹¹ *Doktrinäärit*—ryhmä porvarillisia poliitikkoja restauraatiokauden Ranskassa (1815—1830); perustuslaillisina monarkisteina, demokraattisen ja vallankumouksellisen liikkeen vannoutuneina vihollisina doktrinäärit pyrkivät saamaan Ranskassa aikaan porvariston ja aateliston liiton englantilaiseen malliin. Doktrinääreistä tunnetuimpia olivat historikko F. Guizot ja filosofi P. Royer-Collard, jonka katsomukset olivat filosofian alalla reaktio XVIII vuosisadan ranskalaista materialismia sekä Ranskan porvarillisen vallankumouksen demokraattisia aatteita vastaan.—17.
- ¹² Br. Bauerin kirjassaan »*Die Judenfrage*» (»Juutalaiskysymys») *Braunschweig, 1843* esittämät katsomukset Marx kumosi artikkeleissa »*Zur Judenfrage*» (»Juutalaiskysymyksestä»), joka painettiin 1844 »*Deutsch-Französische Jahrbücher*issä» (K. Marx und F. Engels Werke, Band 1, Dietz Verlag Berlin, 1958, S. 347—377).—17.
- ¹³ »*Yleiset ihmisoikeudet*»—vuosien 1789—1793 Ranskan porvarillisen vallankumouksen kaudella »*Ihmis- ja kansalaisoikeuksien julistuksessa*» esitetyt periaatteet.—21.
- ¹⁴ *Brumairekuun 18.* (9. marraskuuta 1799)—päivä, jona Napoleon Bonaparte suoritti valtiokaappauksen kukistamalla Direktorion ja pystyttämällä diktatuurinsa.—23.
- ¹⁵ *Kartesiolainen materialismi*—Descartesin fysiikan jatkajien materialismi (Descartesin nimen latinankielisen kirjoitustavan—

Cartesius — mukaan). Mainittu kirja P. J. G. Cabanis. »Rapports du physique et du moral de l'homme» (»Fyysillisen ja psyykkillisen suhde ihmisessä») ilmestyi Pariisissa 1802.—25.

- ¹⁶ *Nominalismi* — keskiaikainen filosofinen suuntaus, joka piti yleiskäsitteitä vain yksityisten esineiden niminä päinvastoin kuin keskiaikainen »realismi», joka tunnusti yleiskäsitteiden eli ideain olioista riippumattoman olemassaolon.

Nominalismi tunnusti esineen ensisijaisuuden ja käsitteen toissijaisuuden. Sen vuoksi nominalismi oli, kuten Marx sanoo »Pyhässä perheessä», materialismin ensimmäinen ilmentymä keskiajalla (K. Marx und F. Engels Werke, Band 2, Dietz Verlag Berlin, 1959, S. 135).— 26.

- ¹⁷ *Sensualismi* — filosofinen oppi, joka tunnustaa aistimukset ainoaksi tiedon lähteeksi.— 26.

- ¹⁸ *Babouvistit* — Ranskassa 1796 esiintyneen utooppisen kommunistisen »yhdenvertaisten» liikkeen johtajan Gracchus Babeufin kannattajat.— 27.

- ¹⁹ V. I. Lenin tarkoittaa Feuerbachin teosta »*Grundsätze der Philosophie der Zukunft*» (1843) (»Tulevaisuuden filosofian periaatteet»), joka on jatkoa Feuerbachin aforismeihin »*Vorläufige Thesen zu einer Reform der Philosophie*» (1842) (»Alustavia teesejä filosofian uudistusta varten»), joissa Feuerbach esittää materialistisen filosofiansa perusteet ja arvostelee Hegelin idealistista filosofiaa.— 28

- ²⁰ *Fleur de Marie* on Eugène Suen romaanin »Pariisin salaisuuksia» naishahmo.— 29.

- ²¹ »*Anekdotä zur neuesten deutschen Philosophie und Publicistik von Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach, Friedrich Köppen, Karl Nauwerck, Arnold Ruge und einigen Ungenannten*» (»Julkaisemattomia kirjoituksia uusimman saksalaisen filosofian ja yhteiskuntapoliittisen kirjallisuuden alalta. Kirj. Bruno Bauer, Ludwig Feuerbach, Friedrich Köppen, Karl Nauwerck, Arnold Ruge ja eräät nimeltä mainitsemattomat») oli kokoelma kirjoitelmia, joita sensuuri ei ollut sallinut julkaista saksalaisissa aikakauslehdissä ja jotka A. Ruge julkaisi 1843 Zürichissä. Kokoelman avustajien joukkoon kuului myös K. Marx.—31.

- ²² *Filantrooppi-toryiksi* kutsuttiin »Nuori Englanti» -nimiseen ryhmään kuuluneita englantilaisia poliitikkoja ja kirjailijoita.

Kyseinen ryhmä muodostui XIX vuosisadan 40-luvun alussa ja kuului konservatiiviseen puolueeseen. Ilmentäen maaylimystön tyytymättömyyttä porvariston taloudellisen ja poliittisen mahdin kasvun johdosta »Nuoren Englannin» johtajat turvautuivat demagogiaan saadakseen työväenluokan vaikutukseensa ja käyttäköseen sitä taistelussaan porvaristoa vastaan. Marx ja Engels kirjoittivat »Kommunistisen puolueen manifestissa»: »Herättääkseen myötätuntoa ylimystön täytyi näennäisesti jättää syrjään omat etunsa ja

laatia syytöskirjelmänsä porvaristoa vastaan vain riistetyn työväenluokan etujen nimessä.»

10 *tunnin bill*, laki 10-tuntisesta työpäivästä naisille ja alaikäisille, hyväksyttiin Englannin parlamentissa 1847.—34.

- 23 *Fr. Überwegin* kirjaa »*Grundriß der Geschichte der Philosophie*». (Bearbeitet von Max Heinze). 3 Vls. 1876—1880. Leipzig (»Läpileikkauksen filosofian historiasta», muokannut Max Heinze, 3 osaa. 1876—1880. Leipzig) koskeva merkintö on kirjoitettu samaan vihkoon kuin Paulsenin kirjaa »*Johdatus filosofiaan*» koskevat huomautukset. Merkintö on tehty Genèvessä 1903.—35.
- 24 *Fr. Paulsenin* kirjaa »*Einleitung in die Philosophie*». 1899 (»*Johdatus filosofiaan*». 1899) koskevat huomautukset on kirjoitettu Genèvessä 1903 samaan vihkoon kuin Überwegin kirjaa koskeva merkintö. Paulsenin kirjaa koskevien huomautusten jälkeen vihkoon on kirjoitettu »*Huomautuksia uuden 'Iskran' asenteesta*» (ks. V. I. Lenin, Teokset, 7. osa, ss. 117—118).—36.
- 25 *Merkintö* 15 p:nä joulukuuta 1904 »*Frankfurter Zeitungissa*» julkaisusta *alakertakirjoituksesta*, jossa annetaan lausunto kahdesta E. Haeckelin kirjasta »*Lebenswunder (Gemeinverständliche Studien über biologische Philosophie)*» (»*Elämän ihmeet (Yleistajuisia tutkielmia biologianfilosofiasta)*»). Stuttgart. (Alfred Kröner) ja »*Welträtsel*» (»*Maailmanarvotukset*») on tehty erilliselle liuskalle, jolle on pantu muistiin myös joukko maatalouskysymystä käsitteleviä ulkomaisia teoksia. Merkinnot on tehty vuoden 1904 lopulla. V. I. Lenin on antanut arvion E. Haeckelin kirjasta »*Maailmanarvotukset*» teoksessaan »*Materialismi ja empiriokritisismi*» (ks. V. I. Lenin, Teokset, 14. osa, ss. 344—351).—39.
- 26 *Merkinnot Sorbonnen kirjaston luonnontiedettä ja filosofiaa koskevista teoksista* on tehty erillisille liuskoille vuoden 1909 alkupuoliskolla.—41.
- 27 *Kymmenen filosofista virtausta* — luettelo L. Steinin kirjan »*Nykyajan filosofiset virtaukset*» ensimmäisen osan kymmenen luvun otsikoista.—43.
- 28 *Muistiinpanot Feuerbachin kirjasta »Vorlesungen über das Wesen der Religion*» (»*Luentoja uskonnon olemuksesta*») on kirjoitettu erilliseen vihkoon, jonka kansilehti ei ole säilynyt. Ensimmäiselle sivulle on kirjoitettu lyhennetyksi L. Feuerbach. *Sämtliche Werke*, Band 8. 1851 ja merkitty kirjastollinen hakemistoviite — 8°. R. 807. Ei ole tarkalleen tiedossa, koska V. I. Lenin on tehnyt muistiinpanot. V. Adoratski on lausunut olettamuksen, että muistiinpanot olisi kirjoitettu v. 1909 (ks. Ленинский сборник XII (XII Lenin-kokoelma), s. 14). Tämän olettamuksen puolesta puhuvat seuraavat seikat. Kuten on todettu, muistiinpanojen ensimmäiselle sivulle merkitty hakemistoviite viittaa Ranskan Kansalliskirjastoon (Pariisi). missä Lenin työskenteli tammikuun 13 päivästä kesäkuun 30 päivään 1909. Sisältönsä puolesta »*Luennot uskonnon olemuksesta*»

liittyvät niihin Feuerbachin teoksiin, joita Lenin käytti 1908 valmistellessaan kirjaansa »Materialismi ja empiriokritisismi», ja eräät Leninin muistiinpanoissaan tekemät huomautukset sointuvat yhteen hänen kirjassaan muotoiltujen määritelmien kanssa. Niinpä Lenin huomauttaa muistiinpanoissa: [[Feuerbach ja luonnontiede!! NB vertaa nykyisin Mach ja kumpp.] (tämä osa, s. 57) ja kirjassaan »Materialismi ja empiriokritisismi» Lenin kirjoittaa: »Luonnontieteilijä Machin filosofian suhde luonnontieteeseen on sama kuin kristitty Juudaksen suudelman suhde Kristukseen. Mach kavaltaa aivan samalla tavalla luonnontieteen fideismille siirtyen itse asiassa filosofisen idealismin puolelle» (V. I. Lenin, Teokset, 14. osa, s. 344). Eräät Leninin muistiinpanoihin sisältyvät huomautukset ovat yhteydessä myös Leninin toukokuussa 1909 kirjoittaman artikkelin »Työväenpuolueen suhteesta uskontoon» perusajatuksiin (ks. 15. osa, ss. 399—410).— 47.

- ²⁹ L. Feuerbachin kirja »*Das Wesen des Christentums*» (»Kristinuskon olemus») ilmestyi 1841. Kyseisessä teoksessaan Feuerbach asettui vankasti materialistiselle kannalle filosofiassa.— 50.
- ³⁰ Tarkoitetaan Marxin ja Engelsin teosta »Pyhä perhe», jossa he kirjoittivat, että Feuerbach »hahmotteli mestarillisesti *hegeliläisen spekulaation* ja samalla *yleensä kaikenlaisen metafysiikan arvoistelun peruspiirteet*» (K. Marx und F. Engels Werke, Band 2, Dietz Verlag Berlin, 1959, S. 147).— 51.
- ³¹ L. Feuerbachin teos »*Das Wesen der Religion*» (»Uskonnon olemus») ilmestyi 1846. »Grundsätze der Philosophie der Zukunft» (»Tulevaisuuden filosofian periaatteet») ilmestyi 1843.— 52.
- ³² Viittaus F. Engelsin kirjassa »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu» olevaan tunnettuun kohtaan filosofian peruskysymyksestä (ks. K. Marx ja F. Engels, Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, ss. 330—331).— 56.
- ³³ V. I. Lenin asettaa tässä vastakkain materialisti Feuerbachin ja subjektiivisen idealistin Machin suhtautumisen luonnontieteeseen. Machin suhdetta luonnontieteeseen V. I. Lenin on luonnehtinut kirjassa »Materialismi ja empiriokritisismi» (ks. V. I. Lenin, Teokset, 14. osa, s. 344).— 57.
- ³⁴ J. Dietzgen kehitti samantapaisia ajatuksia. Niinpä kirjassa »Ihmisen aivotyön olemus» (Moskova 1907) hän kirjoitti pykälässä »Henki ja materia»: »Jo kauan, etenkin kristinopin ajoista lähtien on totuttu halveksuvasti suhtautumaan aineellisiin, aistimellisiin, lihallisiin olioihin, joita koi syö ja ruoste raiskaa» (s. 87).— 57.
- ³⁵ J. Dietzgen kirjoitti kirjansa »Ihmisen aivotyön olemus» (Moskova 1907) luvussa »Puhdas järki eli ajatuskyky yleensä»: »Ajattelu on aivojen toiminto, samoin kuin kirjoittaminen on käden toiminto» (s. 44) ja edelleen »...lukija ymmärtää minua oikein, jos sanon ajatuskykyä aineelliseksi kyvyksi, aistimelliseksi ilmiöksi» (s. 46).— 58.

- ³⁶ Ks. V. I. Leninin reunahuomautuksia Plehanovin kirjassa »N. G. Tshernyshevski» (tämä osa, ss. 464—465, 467, 471—472, 477—479).—62.
- ³⁷ »*Neue Rheinische Zeitung*» (»Uusi Reinin lehti») ilmestyi Marxin toimittamana Kölnissä kesäkuun 1 päivästä 1848 toukokuun 19 päivään 1849.
Engelsin kirja »*Die Lage der arbeitenden Klasse in England*» (»Englannin työväenluokan asema») ilmestyi 1845 (K. Marx und F. Engels Werke, Band 2, Dietz Verlag Berlin, S. 225—506). Kirjan merkityksestä ks. V. I. Lenin, Teokset, 2. osa, ss. 8—9.—63.
- ³⁸ V. I. Lenin tarkoittaa seuraavaa kohtaa Feuerbachin kirjasta »*Vorlesungen über das Wesen der Religion*». Werke. Bd. 8, 1851, S. 411 (»Luentoja uskonnon olemuksesta». Teokset, 8. osa, 1851, s. 411): »...jumalolento koostuu niin sanoaksemme kahdesta yhdysosasta, joista toinen kuuluu ihmisen mielikuvitukselle, toinen luonnolle. Rukoile! sanoo toinen osa, se on luonnosta erillinen jumala; tee työtä! sanoo toinen osa, se on jumala, joka ei eroa luonnosta, vaan ainoastaan ilmentää sen olemusta; sillä luonto on työmehiläinen, jumalat sen sijaan kuhnureita».—63.
- ³⁹ *Antropologinen periaate* — Feuerbachin ajatus, että filosofisia kysymyksiä ratkaistaessa ihmistä on tarkasteltava luonnon osana, biologisena olentona.
Antropologinen periaate on tähdätty uskontoa ja idealismia vastaan. Mutta tarkastellessaan ihmistä irrallisena konkreettis-historiallisista yhteiskuntasuhteista antropologinen periaate vie idealismin historiallisen kehityksen lakien ymmärtämisen alalla.
Suuri venäläinen materialisti N. G. Tshernyshevski lähti taistelussaan idealismia vastaan niin ikään antropologisesta periaatteesta omistaen erikoisesti tälle kysymykselle teoksensa »*Антропологический принцип в философии*» (»Antropologinen periaate filosofiasa») (ks. Н. Г. Чернышевский. Полное собрание сочинений, т. VII. М., 1950, стр. 222—295 (N. G. Tshernyshevski. Kootut teokset, VII osa, Moskova 1950, ss. 222—295)).—68.
- ⁴⁰ Tarkoitetaan L. Feuerbachin kirjaa »*Theogonie nach den Quellen des classischen, hebräischen und christlichen Altertums*». Sämtliche Werke. Bd. 9, 1857 (»Teogonia klassillisten, juutalaisten ja kristillisten muinaislähteiden mukaan». Kootut teokset, 9. osa, 1857). S. 320 — alku 34. § »Kristillinen» luonnontiede; s. 344 kuuluu 36. §:ään, jonka nimenä on »Teismin teoreettinen perusta».—68.
- ⁴¹ *Muistiinpanot Hegelin kirjasta »Logiikan tiede»* on kirjoitettu kolmeen vihkoon, joilla on yhteinen sivunumerointi 1—115. Ensimmäisen vihkon kansilehteen on tehty otsikon »Hegel. Logiikka I» lisäksi merkintö: »Filosofian vihkot. Hegel, Feuerbach ja erilaista». Toisen vihkon kansilehteen on sivunumeroiden 49—88 jälkeen lisätty: NB s. 76 (s. 155 tässä osassa). Sivun 111 loppuun on kirjoitettu: »'Logiikan' loppu. 17.XII.1914». Muistiinpanojen teko alkoi luultavasti v. 1914 syyskuun alkupuoliskolla, jolloin Lenin muutti Poroninista Sveitsiin, Berniin.—69.

- ⁴² Hegelin teosten ensimmäinen saksankielinen painos käsittää 18 osaa (1832—1845) sekä lisäosan kahtena niteenä (1887). Hegelin teosten venäjänkielinen painos, osat I—II, V—XIII (1929—1940), III (1956) ja XIV (1958).—71.
- ⁴³ »*Wissenschaft der Logik*» (»Logiikan tiede») käsittää kaksi osaa (kolme kirjaa). »Logiikan tieteen» venäjännöstä ks. Hegelin teosten osista V (1937) ja VI (1939).—71.
- ⁴⁴ »*Parmenides*» on eräs Platonin dialogi, jossa tarkastellaan elealaiseen koulukuntaan kuuluneen muinaiskreikkalaisen filosofin Parmenideen katsomuksia.—80.
- ⁴⁵ V. I. Lenin tarkoittaa todennäköisesti Kantin tunnettua lausuntoa »Puhtaan järjen kritiikin» toisen painoksen esipuheessa: »Minun täytyi rajoittaa tiedon alaa jättääkseni tilaa uskolle».—82.
- ⁴⁶ Ks. F. Engels. »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu» (K. Marx ja F. Engels. Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, ss. 332—333).—84.
- ⁴⁷ Ks. F. Engels. »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu» (K. Marx ja F. Engels. Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, ss. 332—333).—88.
- ⁴⁸ Ks. F. Engels. »*Anti-Dühring*», Lahti 1951, ss. 57—58, 141.—95.
- ⁴⁹ Viittaus F. Schillerin »*Filosofit*» nimisen satiirisen runon säkeisiin »Oikeuksista», jotka käännettyinä kuuluvat näin:
»Nenäni jo kauan käyttänyt oon haisteluun,
Saanenko siis oikeuteni siihen todistaa?»—95.
- ⁵⁰ Ks. F. Engels. »*Anti-Dühring*», Lahti 1951, ss. 141, 143—144.—95.
- ⁵¹ Tarkoitetaan Feuerbachin huomautusta teoksessa »*Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie*» (»Alustavia teesejä filosofian uudistusta varten»), joka julkaistiin Feuerbachin teosten saksankielisen kokoelman II osassa v. 1846, s. 257.—99.
- ⁵² Kysymyksessä on Kantin teos »*Die Kritik der Urteilskraft*» (»Päätelykyvyn kritiikistä»).—106.
- ⁵³ V. I. Lenin tarkoittaa seuraavan kolmen teoksen ilmestymistä: Hegelin »*Logiikan tiede*» (kaksi ensimmäistä kirjaa ilmestyi v. 1812 ja v. 1813); Marxin ja Engelsin »*Kommunistisen puolueen manifesti*» (se kirjoitettiin v. 1847 lopulla ja ilmestyi painosta helmikuussa 1848); Darwinin »*Lajien synty*» (ilmestyi v. 1859).—112.
- ⁵⁴ Tarkoitetaan K. Pearsonin teosta »*The Grammar of Science*» (»Tieteen alkeisopas»). Lontoo 1892.—123.
- ⁵⁵ Kysymyksessä on »*Encyklopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse*». Hegel. Werke. Bd. 6, Berlin, 1840 (»Filoso-

- fisten tieteiden suppea ensyklopedia». Hegel. Teokset, 6. osa, Berliini 1840), jossa »Logiikka» muodostaa I. osan. Ensyklopedian sisältämää »Logiikkaa» V. I. Lenin sanoo »pieneksi» erotukseksi kolmiosaisesta »isosta» »Logiikan tieteestä».—125.
- ⁵⁶ V. I. Lenin tarkoittaa Engelsin huomautuksia Hegelin »Ensyklopediasta». Ks. vuoden 1874 syyskuun 21:nä päivättyä Engelsin kirjettä Marxille. Ks. myös vuoden 1891 marraskuun 1:nä päivättyä Engelsin kirjettä Konrad Schmidtille.
Kuno Fischer — saksalainen porvarillinen filosofian historioitsija. Kirjoittanut »Uuden filosofian historian», jonka eräässä osassa (8. osa) tarkastellaan Hegeliä. (Ks. tätä osaa, s. 140).—125.
- ⁵⁷ Ks. G. V. Plehanov. «К шестидесятой годовщине смерти Гегеля» (»Kuusikymmentä vuotta Hegelin kuolemasta») (Г. В. Плеханов. Избранные философские произведения, т. I, 1956 (G. V. Plehanov. Valitut filosofiset teokset, 1. osa, 1956)).—127.
- ⁵⁸ Ks. F. Engels. »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu» (K. Marx ja F. Engels. Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, s. 332).—134.
- ⁵⁹ V. I. Lenin on arvostellut Machin kannattajan V. Tshernovin metafysisiä katsomuksia kirjassa »Materialismi ja empiriokritisismi» (ks. V. I. Lenin, Teokset, 14. osa).—163.
- ⁶⁰ Tämän yhtälön ratkaisun Gauss esittää teoksessa »Disquisitiones arithmeticae» (»Aritmeettisia tutkielmia») (1801).—170.
- ⁶¹ V. I. Lenin tarkoittaa »Teesejä Feuerbachista», jotka Marx kirjoitti 1845 ja Engels julkaisi 1888 liitteenä kirjaseen »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu» (ks. K. Marx ja F. Engels. Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, ss. 360—362).—173.
- ⁶² Kysymyksessä on *Diogenes Sinopelainen*, kyynikkojen koulukunnan edustaja, joka sai liikanimen »koira» ilmeisesti kurjan elintapansa ja yhteiskuntamoraalin vaatimuksia kohtaan osoittamansa halveksunnan vuoksi.—184.
- ⁶³ Ks. F. Engels. »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu» (K. Marx ja F. Engels. Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, s. 333).—192.
- ⁶⁴ Ks. K. Marx. »Pääoma», 1. osa, Petroskoi 1957, viides luku, s. 191. Toisessa huomautuksessa Marx esittää lainauksen Hegelin »Ensyklopediasta»: »Ymmärrys on yhtä viekas kuin se on voimakas. Viekaus on yleensä välittävää toimintaa, joka, samalla kun se antaa objektien niiden oman luonteen mukaisesti vaikuttaa toisiinsa ja muokata toisiansa itse sekaantumatta suoranaisesti tähän prosessiin, kuitenkin toteuttaa vain omaa tarkoitustaan» (Hegel. »Encyklopädie». Erster Theil. »Die Logik». Berlin, 1840, S. 328).—193.

- ⁶⁵ *Merkinnöt Hegelin »Logiikkaa» koskevien teosten arvosteluista* on kirjoitettu Hegelin »Logiikan tieteestä» tehtyjen muistiinpanojen kolmannen vihkon loppuun, vuoden 1914 joulukuun 17 päivän jälkeen.— 197.
- ⁶⁶ »*Preußische Jahrbücher*» (»Preussin Vuosikirjat») — konservatiivinen kuukausijulkaisu; saksalaisten kapitalistien ja maanomistajien äänenkannattaja; ilmestyi Berliinissä vuodesta 1858 vuoteen 1935.— 197.
- ⁶⁷ Kysymyksessä on »*Zeitschrift für Philosophie und philosophische Kritik*» (»Filosofian ja filosofisen arvostelun aikakauslehti»), jonka saksalainen idealistifilosofi Immanuel Hermann Fichte perusti v. 1837. Lehden nimenä oli alkujaan »*Zeitschrift für Philosophie und spekulative Theologie*» (»Filosofian ja spekulatiivisen teologian aikakauslehti»). Ilmestyi idealistista suuntausta edustaneiden saksalaisten filosofianprofessoreiden toimittamana. Lakkasi ilmestymästä v. 1918.— 197.
- ⁶⁸ »*Revue Philosophique*» (»Filosofinen Katsaus») — Pariisissa v. 1876 perustettu aikakausjulkaisu.— 199.
- ⁶⁹ »*Philosophy of Mind*» (»Hengenfilosofia») on englanninkielinen käännös viimeisestä osasta Hegelin »Filosofisten tieteiden ensyklopediaa», joka käsittää kolme osaa: »Logiikka», »Luonnonfilosofia» ja »Hengenfilosofia».— 201.
- ⁷⁰ Lainaus on otettu A. Chiapellin kirjaa »*Le pluralisme moderne et le monisme*» (»Nykyaikainen pluralismi ja monismi») koskevasta arvostelusta, joka julkaistiin aikakauslehdessä »*Revue Philosophique*», 1911, LXXII osa, s. 333.— 201.
- ⁷¹ *Muistiinpanot Hegelin kirjasta »Luentoja filosofian historiasta»* on tehty kahteen vihkoon, joiden kanteen on kirjoitettu: Hegel. Muistiinpanot tehty v. 1915 Bernissä.— 205.
- ⁷² *Joonialaista koulukuntaa* sanotaan myös miletolaiseksi koulukunnaksi (Vähän-Aasian rannikolla sijainneen antiikkisen kauppa- ja kulttuurikeskuksen Miletoksen mukaan). Se oli varhaisin spontaanin materialistinen koulukunta Kreikan filosofian historiassa (VI vuosisata e.a.) (K. Marx und F. Engels Werke, Band 20, Dietz Verlag Berlin, 1962, S. 458—459).— 209.
- ⁷³ *Pythagoralainen filosofia* (VI—IV vuosisata e.a.) — idealistista filosofiaa, joka piti kaikkien olioiden olemuksena lukua. Sai nimensä Pythagoraasta, joka perusti Krotonissa (Etelä-Italiassa) ylimystön herruutta puolustaneen filosofis-uskonnollis-poliittisen liiton.— 209.
- ⁷⁴ *Aristoteleen »De coelo»* (»Taivaasta») kuuluu hänen luonnonfilosofisten teostensa sarjaan ja käsittää neljä lukuihin jakautuvaa kirjaa. Uudemman ajan painoksissa nämä kirjat on merkitty roomalaisin ja sen luvut arabialaisin numeroin.— 210

- ⁷⁵ Pythagoralaiset pitivät lukua 10 pyhänä ja täydellisimpänä lukuna, joka käsittää lukujen koko luonnon.— 210.
- ⁷⁶ Aristoteleen »*De anima*» (»Sielusta») kuuluu hänen luonnonfilosofiisiin teoksiinsa ja käsittää kolme kirjaa.— 210.
- ⁷⁷ *Elealainen koulukunta* (VI vuosisadan loppu — V vuosisata e.a.) sai nimensä Etelä-Italiassa sijainneesta Elean kaupungista. Vastoin miletolaisen koulukunnan ja Herakleitoksen spontaanista dialektista oppia olioiden muuttuvaisesta alkuperusteesta elealainen koulukunta esitti opin yhtenäisestä, liikkumattomasta, muuttumattomasta, yhdenlaatusesta, keskeytymättömästä ikiolevasta. Samalla kuitenkin eräät elealaisen koulukunnan edustajien teesit ja varsinkin Zenonin esittämät todisteet liikunnan ristiriitaisuudesta näyttelivät johtopäätöksensä metafysisyydestä huolimatta myönteistä osaa antiikkisen dialektiikan kehityksessä asettamalla kysymyksen liikuntaprosessin ristiriitaisen luonteen ilmaisemisesta loogisten käsitteiden avulla.— 211.
- ⁷⁸ *Määritelmä* — kohteen laajennettu käsite, joka luonnehtii sen oleellisia puolia ja yhteyksiä ympäröivään maailmaan, sen sisäistä kehitystä. Definitio, tässä tapauksessa — abstraktinen, muodollis-looginen määritelmä, joka huomioi ainoastaan kohteen ulkoiset tunto-merkit.— 212.
- ⁷⁹ Ks. F. Engels. »*Anti-Dühring*», Lahti 1951, s. 21. Ks. myös tätä osaa, s. 221.— 212.
- ⁸⁰ Tarkoitetaan Diogenes Laërtioksen teosta »*Kuuluisien filosofien elämästä, käsityksistä ja opetuksista*», joka on julkaistu kymmenenä kirjana. Muinaiskreikan kielellä Laërtioksen teokset julkaisi G. Hübner, 1.—2. osa, Leipzig 1830—1833.— 215.
- ⁸¹ Tarkoitetaan Sextus Empiricuksen kolme kirjaa käsittävää teosta »*Pyrrhonilaisia peruspiirteitä*».— 215.
- ⁸² Kysymyksessä on *Pierre Baylen »Dictionnaire historique et critique*. 4 t. Amsterdam und Leyden, 1740 (»Historiallinen ja kriittinen sanakirja». 4 osaa. Amsterdam ja Leyden 1740).— 216.
- ⁸³ Tarkoitetaan *Theodor Gomperzin kirjaa »Les Penseurs de la Grèce»* (»Kreikkalaisia ajattelijoita»).— 217.
- ⁸⁴ Tarkoitetaan V. Tshernovin kirjan »*Философские и социологические этюды*». М., 1907 (»Filosofisia ja sosiologisia esseitä». Moskova 1907) ensimmäistä §.— 217.
- ⁸⁵ *Zenon Elealainen* syntyi noin v. 500 e.a., kuolinvuosi tuntematon. Herakleitos Efesolaisen elinaika n. 530—470 e.a.— 219.
- ⁸⁶ Aristoteleen koottujen teosten joukkoon liitetyn teoksen »*De mundo*» (»Maailmasta») on kirjoittanut tuntematon tekijä Aristote-

- leen kuoleman jälkeen I vuosisadan lopussa tai II vuosisadan alussa.— 220.
- ⁸⁷ »Symposion» (»Pidot») — Platonin dialogi.—220.
- ⁸⁸ Ks. F. Engels. »Anti-Dühring», Lahti 1951, s. 21.—221.
- ⁸⁹ Tarkoitetaan Sextus Empiricuksen teosta »Matemaatikoita vastaan», mikä käsittää II kirjaa, joista kuudessa arvostellaan grammatiikkaa, retoriikkaa, geometriaa, aritmetiikkaa, astronomiaa ja musiikkia sekä viidessä (»Dogmaattikkoja vastaan») logiikkaa, fysiikkaa ja etiikkaa.— 224.
- ⁹⁰ Machin subjektiivis-idealista aistimusoppia koskeva V. I. Leninin arvostelu on esitetty kirjassa »Materialismi ja empiriokritisismi», I. luku, 1. § ja 2. § (Teokset, 14. osa, ss. 29—56).—224.
- ⁹¹ *Homoiomeria* on Aristoteleen käytäntöön ottama termi, joka tarkoittaa toisistaan laadullisesti eroavia loputtomasti jaollisia osasia. Anaksagoraan mukaan kaikki luonnonkappaleet muodostuvat tällaisista osasista.— 225.
- ⁹² *Sofistit* (kreikkalaisesta sanasta *sophistēs*—viisas) nimitystä käytettiin (alkaen V vuosisadan toiselta puoliskolta e.a.) ammattifilosofeista, filosofian ja puhetaidon opettajista. Sofistit eivät muodostaneet yhtenäistä koulukuntaa. Sofisteille luonteenomaisin yleispiirre oli vakaumus kaikkien inhimillisten käsitysten, eettisten normien ja arvioiden suhteellisuudesta, minkä Protagoras ilmaisi kuulussa väittämässään: »Ihminen on kaikkien asiain mitta, olevien asiain olemisen mitta ja olemattomien asiain olemattomuuden mitta.» IV vuosisadan alkupuolella e.a. sofistikka rappeutui ja madaltui hedelmättömäksi leikittelyksi loogisilla käsitteillä.— 227.
- ⁹³ *Fenomenologismi* — subjektiivisen idealismin muunnelma, jonka mukaan ilmiöllä on ymmärrettävä ainoastaan ihmisten aistimusten yhdelmää. Machilaiset olivat fenomenalisteja.— 228.
- ⁹⁴ Feuerbachin ajatuksia olemisesta ja olemuksesta ks. teoksesta »Grundsätze der Philosophie der Zukunft» (»Tulevaisuuden filosofian periaatteet»), 27. §.—230.
- ⁹⁵ Tarkoitetaan Feuerbachin seuraavaa väittämää: »Fenomenologian alussa törmäämme suoraan päätä ristiriitaan jotakin yleistä edustavan sanan ja aina yksilöllisen *olion* välillä» (ks. L. Feuerbach. »Grundsätze der Philosophie der Zukunft» (»Tulevaisuuden filosofian periaatteet»), 28. §.—230.
- ⁹⁶ »Menon» (lat. »Meno») — sofisteja vastaan kohdistettu Platonin dialogi. »Menonia» pidetään Platonin varhaisteoksiin kuuluvana.— 231.
- ⁹⁷ G. V. Plehanovin filosofiset teokset, joista V. I. Lenin mainitsee, ovat seuraavat: Н. Бельтов. «К вопросу о развитии монистического

vzгляда на историю» (N. Beltov. »Monistisen historiankäsityksen kehityksestä»), ilmestyi erillisenä kirjana v. 1895 Pietarissa (ks. Избранные философские произведения, т. I, 1956, стр. 507—772 (Valitut filosofiset teokset, I osa, 1956, ss. 507—772)); Bogdanovia vastaan tähdätyt kirjoitukset julkaistiin sosialidemokraattisessa aikakauskirjallisuudessa ja sisältyvät kokoelmaan «От обороны к нападению» (»Puolustuksesta hyökkäykseen») (1910) (ks. Сочинения, т. XVII, 1924 (Teokset, XVII osa, 1924)); kantilaisia E. Bernsteiniä, K. Schmidtiä y.m. vastaan tähdätyt kirjoitukset julkaistiin aikakauslehdessä »Die Neue Zeit» ja sisältyvät kokoelmaan Н. Бельтов. «Критика наших критиков», СПб., 1906 (N. Beltov. »Arvostelijaimme arvostelua», Pietari 1906); «Основные вопросы марксизма» (»Marxilaisuuden peruskysymykset») ilmestyi erillisenä kirjana 1908 Pietarissa (ks. Избранные философские произведения, т. II, 1956, стр. 504—633; т. III, 1957, стр. 124—196 (Valitut filosofiset teokset, II osa, 1956, ss. 504—633; III osa, 1957, ss. 124—196)).— 232.

⁹⁸ *Kyreneläiset* — muinaiuskreikkalainen filosofinen koulukunta, jonka Aristippos perusti viidennellä vuosisadalla e.a. Kyrenessä (Pohj-Afrikka). Tietoteoriassaan kyreneläiset lähtivät sensualismista. He väittivät, että objektiivista totuutta ei ole ja että luotettavasti voidaan puhua ainoastaan subjektiivisista aistimuksista. Kyreneläisten sensualistista tietoteoriaa täydensi heidän sensualistinen etiikkansa — oppi aistimellisesta mielihyvästä moraalin perusteena. Kyreneläinen koulukunta nosti keskuudestaan joukon antiikin ateismin edustajia.—234.

⁹⁹ Tarkoitetaan 38. §:ää »Aristippolainen ja kyreneläinen eli hedonistinen koulukunta» kirjassa Überweg, Fr. »Grundriß der Geschichte der Philosophie des Altertums». 10 Auflage, Berlin, 1909. (»Läpileikkaus vanhan ajan filosofian historiasta». 10. painos, Berliini 1909.)

Dialogissa »*Theaitetos*» Platon esittää mystillisen tietoteorian sanoen tietoa järjen ylenemiseksi ideain maailmaan; tämä yleneminen on kuin muistaminen, koska Platonin mielestä järki, sielu kuuluu alkuperänsä puolesta tuohon yliaistilliseen ideain maailmaan.— 234.

¹⁰⁰ Ks. L. Feuerbach. »Ruumiin ja sielun, lihan ja hengen dualismia vastaan».—240.

¹⁰¹ Ks. F. Engels. »Anti-Dühring», Lahti 1951, ss. 41—42.—240.

¹⁰² *Stoalaiset* edustivat filosofista suuntausta, joka syntyi muinaisessa Kreikassa noin III vuosisadalla e.a. ja vaikutti meidän ajanlaskumme VI vuosisadalle asti. Stoalaiset erottivat maailmassa kaksi alkuperustaa: muuttuvan alkuperustan — laaduttoman materian — ja vaikuttavan alkuperustan — järjen, logoksen, jumalan. Logiikassa stoalaisten lähtökohtana oli se, että kaiken tiedon lähteenä on aistihavainto ja että mielle voi olla totuudellinen vain silloin kun se on kohteen oikea ja täydellinen kopio. Stoalaisten opin mukai-

sesti havaintoarvostelma syntyy kuitenkin ainoastaan älyn sopu-
soinnusta totuudellisen mielteen kanssa; tätä viimeksi mainittua
stoalaiset sanoivat »kateleptiseksi» (»kiinni ottavaksi») ja he näki-
vät siinä totuudellisuuden kriteerin.— 245.

- ¹⁰³ Ks. L. Feuerbach. »Luentoja uskonnon olemuksesta», jossa sano-
taan: »Ihmisen jumala ei ole mitään muuta kuin jumalaksi kohotettu
ihmisolento.»— 252.
- ¹⁰⁴ *Skeptikot* — tässä tapauksessa Pyrrhonin (noin vv. 365—274 e.a.)
perustaman muinaiskreikkalaisen filosofisen koulukunnan edustajia.
Vanhan skeptismin tunnetuimpia edustajia olivat Ainesidemos ja
Sextus Empiricus (II vuosisata e.a.).
Troopit (kehät, todistelutavat) — siten nimitettiin antiikin skep-
tikkojen esittämiä argumentteja (kymmenen trooppia) ja Agrippan
myöhemmin lisäämiä trooppeja (viisi trooppia). Näiden argument-
tien avulla skeptikot yrittivät todistaa olioiden tiedostamisen mah-
dottomuutta ja kaikenlaisen aistihavainnon ehdotonta suhteellisuut-
ta.— 252.
- ¹⁰⁵ *Uusplatonikot* olivat Platonin idealismiin pohjautuneen mystillisen
filosofisen opin kannattajia. Tämä III—V vuosisadalla kehittynyt
uusplatonismi (koulukunnan päämies oli Plotinos) oli stoalaisen,
epikuroalaisen ja skeptillisen opin sekä Platonin ja Aristoteleen filo-
sofian yhdistelmä. (K. Marx und F. Engels Werke, Band 3, Dietz
Verlag Berlin, 1959, S. 126.) Uusplatonismin vaikutus oli voima-
kasta keskiajalla, se heijastui keskiajan suurimpien teologiain opeissa
ja esiintyy myös eräissä nykyisen porvarillisen filosofian virtauk-
sissa.— 257.
- ¹⁰⁶ *Kabbala* — keskiaikainen uskonnollis-mystillinen »oppi», joka levisi
judaismiin kiihkomielisimpien edustajien keskuuteen sekä kristin-
uskon ja islamin kannattajien joukkoon. Opin perusajatuksena on
»pyhän kirjan» vertauskuvallinen tulkitseminen, kabbalistit antoivat
sen joka sanalle ja luvulle erikoisen mystillisen merkityksen.— 257.
- ¹⁰⁷ *Gnostikot* olivat kristinuskon ensimmäisten vuosisatojen mystillis-
ten uskonnollis-filosofisten oppien kannattajia, jotka yrittivät yhdis-
tää kristillisen teologian platonilaisen, pythagoralaisen ja stoalai-
sen filosofian erillisiin väittämiin.— 257.
- ¹⁰⁸ *Aleksandrialainen filosofia* — useampia filosofisia koulukuntia ja
suuntauksia, jotka saivat alkunsa Aleksandriassa (Egyptissä) kris-
tinuskon ensimmäisillä vuosisadoilla ja joiden erikoisuutena oli pyr-
kimys yhdistää Platonin ja Aristoteleen filosofia mystillisten itä-
maisten oppien kanssa.— 257.
- ¹⁰⁹ *Muistiinpanot Hegelin kirjasta »Luentoja historianfilosofiasta»*
on tehty erilliseen vihkkoon, jonka kansilehteen on kirjoitettu: »He-
gel». Kansilehden toiselle puolelle on kirjoitettu lyijykynällä luettelo
Platonin dialogeista sivuviittauksin Hegelin XIV osaan, joka sisäl-
tää toisen kirjan »Luentoja filosofian historiasta».— 259.

- ¹¹⁰ Ks. F. Engels. »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu», IV luku (ks. K. Marx ja F. Engels, Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, ss. 349—350).—263.
- ¹¹¹ Maantieteellisten olosuhteiden vaikutuksesta yhteiskunnan kehitykseen, ks. Г. В. Плеханов. «Основные вопросы марксизма», гл. VI и «Н. Г. Чернышевский», гл. II (G. V. Plehanov. »Marxilaisuuden peruskysymykset», VI luku ja »N. G. Tshernyshevski», II luku).—264.
- ¹¹² V. I. Lenin ilmeisesti rinnastaa Hegelin ja Feuerbachin sanamuotoja, joissa nämä käyvät käsiksi uskonnon alkuperää koskevaan kysymykseen vastakkaisista asenteista. Ks. esim. Feuerbachin teesiä: »Hän (ihminen) esineellistää jumalolennossa oman olentonsa» (Ludwig Feuerbach. »Vorlesungen über das Wesen der Religion», Sämtliche Werke, achter Band, Leipzig, 1851, S. 355).—265.
- ¹¹³ V. I. Lenin tarkoittanee seuraavaa kohtaa K. Marxin teoksesta »Kansalaissota Ranskassa»: »Sen sijaan että kerran kolmessa tai kuudessa vuodessa ratkaistaisiin, kuka hallitsevan luokan jäsen tulisi parlamentissa edustamaan ja sortamaan kansaa, yleisen ääni-oikeuden tuli palvella kommuuneiksi järjestynyttä kansaa...» (ks. K. Marx ja F. Engels, Valitut teokset kahdessa osassa, I osa, s. 458).—268.
- ¹¹⁴ Hegelin dialektiikan (Logiikan) jäsenitys on kirjoitettu vihkoon välittömästi G. Noëlin kirjasta »Hegelin logiikka» tehtyjen muistiinpanojen ja »hegeliläisyyttä koskevien teosten» luettelon jälkeen; tehty v. 1915.—270.
- ¹¹⁵ Muistiinpanot Georges Noëlin kirjasta »La logique de Hegel». Paris, 1897 (»Hegelin logiikka». Pariisi 1897) on tehty vihkoon, jonka kanteen V. I. Lenin on kirjoittanut: »Filosofia». Merkintö lienee tehty Genèvessä v. 1915.—273.
- ¹¹⁶ Noumenonit ja fenomeenit — Kantin tietoteoriassaan käyttämiä termejä. Noumenon on olio sinänsä, fenomeeni on ilmiö. Kantin mukaan fenomeenit muodostuvat jonkin tuntemattoman (olioiden sinänsä) vaikutuksesta ihmiseen. Noumenonit sijaitsevat muka ilmiöiden tuolla puolella ja ovat tiedostamattomia olemuksia.—276.
- ¹¹⁷ Merkintö arvostelusta, joka koskee J. Perrinin kirjaa »Traité de chimie physique. Les principes». Paris, 1903 (»Tutkielma fysikaalisesta kemiasta. Periaatteet». Pariisi 1903), on tehty vihkoon Hegelin »Logiikan tieteen» muistiinpanojen jälkeen ja on peräisin v. 1914 lopulta.—279.
- ¹¹⁸ Huomautukset, jotka koskevat Peter Genoffin kirjaa »Feuerbachs Erkenntnistheorie und Metaphysik». Zürich, 1911 (Bernern Dissertation) (S. 89) (»Feuerbachin tieto-oppi ja metafysiikka». Zürich 1911 (Berniläinen väitöskirja) (s. 89)), V. I. Lenin on kirjoittanut Bernissä joulukuun 29—30 pnä 1914.—281.

- ¹¹⁹ Sanoilla »Teesejä ja periaatteita» tarkoitetaan kahta Feuerbachin teosta: »Vorläufige Thesen zur Reform der Philosophie» (»Alustavia teesejä filosofian uudistusta varten») ja »Grundsätze der Philosophie der Zukunft» (»Tulevaisuuden filosofian periaatteet»), jotka on painettu Bolinin ja Jodlin julkaisemien Feuerbachin teosten II osassa. Samassa osassa on painettu tutkielma »Wider den Dualismus von Leib und Seele, Fleisch und Geist» (»Ruumiin ja sielun, lihan ja hengen dualismia vastaan»). Sanonnalla »erityisesti 'Spiritualismista ja materialismista'» tarkoitetaan X osassa julkaistua tutkielmaa »Über Spiritualismus und Materialismus in besonderer Beziehung auf die Willensfreiheit» (»Spiritualismista ja materialismista erityisesti niiden suhteessa tahdonvapauteen»).— 281.
- ¹²⁰ Tarkoitetaan *Fr. A. Langen* kirjaa »*Geschichte des Materialismus*» (»Materialismin historia»), jossa materialismin historia on esitetty vääristellyssä muodossa.— 283.
- ¹²¹ Tarkoitetaan *K. Grünin* kirjaa »*Ludwig Feuerbach's Briefwechsel und Nachlass*» (»Ludwig Feuerbachin kirjeenvaihto ja kirjallinen jäämistö»).— 283.
- ¹²² Merkintö, joka koskee *Paul Volkmannin* kirjaa »*Erkenntnistheoretische Grundzüge der Naturwissenschaften*» (*Wissenschaft und Hypothese. IX*) 2. Auflage (»Luonnontieteiden tieto-opilliset perusteet» (Tiede ja hypoteesi. IX) 2. painos). Leipzig, 1910, on tehty vihkoon Genoffin väitöskirjaa koskevien huomautusten jälkeen.— 284.
- ¹²³ Huomautukset *Max Verwornin* kirjasta »*Die Biogenhypothese*» *Jena, 1903* (»Biogeneettinen hypoteesi») on kirjoitettu vihkoon Volkmannin kirjaa koskevan merkinnön jälkeen.— 285.
- ¹²⁴ Kirjansa 9. sivulla *M. Verworn* antaa seuraavan määritelmän sanalle »Enzyme»: »Entsyymit ovat elävän substanssin tuotteita, joille on ominaista, että ne voivat hajottaa suuria määriä tiettyjä kemiallisia yhdisteitä hajoamatta tällöin itse».—285.
- ¹²⁵ Huomautukset, jotka koskevat *Fr. Dannemannin* kirjaa »*Wie unser Weltbild entstand*» (*Kosmos*). *Stuttgart, 1912* (»Miten maailmankuvamme on syntynyt» (*Kosmos*)), *V. I. Lenin* on kirjoittanut vihkoon ennen *G. Noëlin* kirjasta »Hegelin logiikka» tehtyjä muistiinpanoja.— 287.
- ¹²⁶ Otteet *Ludwig Darmstaedterin* kirjasta »*Handbuch zur Geschichte der Naturwissenschaften und der Technik*». *Berlin, 1908* (»Luonnontieteiden ja tekniikan historian käsikirja». Berliini 1908) on kirjoitettu vihkoon välittömästi ennen *G. Noëlin* kirjasta »Hegelin logiikka» tehtyjä muistiinpanoja.— 289.
- ¹²⁷ Otteet *Napoleonin* kirjasta »*Pensées*». *Paris, 1913, Bibliothèque miniature N° 14* (»Ajatuksia». Pariisi 1913, Pienois kirjasto n:o 14) on kirjoitettu Bernissä v. 1915. Ne on kirjoitettu ensimmäisen sivun loppuun vihkossa, joka sisältää muistiinpanot *G. Noëlin* kirjasta »Hegelin logiikka».— 290.

- ¹²⁸ Merkintö Arthur Erich Haasin kirjasta »*Der Geist des Hellenentums in der modernen Physik*». Leipzig, 1914 (32 SS.) (Veit & Co) (»Hellenismin henki nykyajan fysiikassa») on kirjoitettu vihkoon »Hegelin dialektiikan (Logiikan) jäsennyksen» jälkeen.— 291.
- ¹²⁹ Merkintö Th. Lippsin kirjasta »*Naturwissenschaft und Weltanschauung*» (»Luonnontiede ja maailmankatsomus») on kirjoitettu Haasin kirjaa »Hellenismin henki nykyajan fysiikassa» koskevan merkinnön jälkeen.— 292.
- ¹³⁰ Muistiinpanot Lassallen kirjasta »*Die Philosophie Herakleitos des Dunklen von Ephesos*». Berlin, 1858 (»Efesolaisen Herakleitos hämärän filosofia»). Berliini 1858) on kirjoitettu vihkoon Lippsin kirjaa »Luonnontiede ja maailmankatsomus» koskevan merkinnön jälkeen. Lassallen kirjan muistiinpanojen jälkeen vihkoon on kirjoitettu katkelma »Dialektiikasta».— 293.
- ¹³¹ V. I. Lenin tarkoittaa Marxin kirjettä Engelsille 1 pltä helmikuuta 1858.— 295.
- ¹³² *Ahriman* — muinaispersialaisen pimeyden jumalan kreikkalainen nimitys. Ahriman oli veljensä, valon jumalan Ormuzdin ikuinen ja sovittamaton vihollinen.— 300.
- ¹³³ *Zend-Avesta* eli *Avesta* — Zarathustran uskontoa esittävien muinaispersialaisten uskonnollisten kirjojen nimi.— 300.
- ¹³⁴ Tarkoitetaan K. Marxin v. 1845 kirjoittamia »*Teesejä Feuerbachista*» (ks. K. Marx ja F. Engels. Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi, ss. 360—362).— 302.
- ¹³⁵ »*Kratylos*» — sofisteja vastaan kohdistetun Platonin dialogin nimi.— 303.
- ¹³⁶ Katkelma »*Dialektiikasta*» on kirjoitettu vihkoon Lassallen Herakleitos-kirjan muistiinpanojen sekä Aristoteleen »*Metafysiikan*» muistiinpanojen väliin. Kirjoitettu v. 1915 Bernissä.— 307.
- ¹³⁷ Tarkoitetaan J. Dietzgenin käyttämää sanontaa überschwenglich, joka merkitsee: ylenpalttinen, yletön, tavaton; esimerkiksi kirjassa »*Kleinere philosophische Schriften*» (»Pieniä filosofisia kirjoitelmia», Stuttgart, 1903) s. 204 Dietzgen käytti tätä sanontaa kirjoittaessaan: »absoluuttinen ja suhteellinen eivät ole ylettömästi erilisiä».— 315.
- ¹³⁸ Muistiinpanot Aristoteleen kirjasta »*Metafysiikka*», jonka Schwegler oli julkaissut kreikankielisenä ja saksankielisellä käännöksellä varustettuna, on kirjoitettu vihkoon välittömästi katkelman »*Dialektiikasta*» jälkeen.— 317.
- ¹³⁹ Lenin viittaa tunnetun venäläisen demokraattisen yhteiskuntaopihittisen kirjailijan ja kirjallisuusarvostelijan D. I. Pisarevin

- artikkeliin «Промахи незрелой мысли» («Eräkypsän ajattelun komelluksia»).—323.
- ¹⁴⁰ *Muistiinpanot L. Feuerbachin kirjasta »Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnizschen Philosophie»*. Sämtliche Werke. Bd. IV, Stuttgart, 1910 («Leibnizin filosofian esittelyä, kehittelyä ja arvostelua». Kootut teokset, IV osa, Stuttgart 1910) on kirjoitettu erilliseen vihkkoon, jonka kanteen on merkitty: »Feuerbach». Muistiinpanot on tehty Bernissä v. 1914 lopussa tai v. 1915 alussa.—327.
- ¹⁴¹ Leninin mainitsemassa kohdassa Feuerbach kirjoittaa: »Spinozan filosofia on teleskooppi, joka tuo ihmissilmän ulottuville sille etäisyytensä vuoksi näkymättömiä kohteita; Leibnizin filosofia on mikroskooppi, jonka avulla voi nähdä pienen kokonsa ja hienoutensa vuoksi huomaamattomat kohteet» (ks. L. Feuerbach. Sämtliche Werke. Bd. IV, 1910, S. 34).—329.
- ¹⁴² Ks. Marxin kirjettä Engelsille toukokuun 10 pltä 1870.—330.
- ¹⁴³ *Entelekia* — idealistisen filosofian käyttämä termi. Aristoteleen mukaan se merkitsee oliolle sisäisesti ominaista tarkoituserää, joka toimintansa kautta muuttuu mahdollisesta todelliseksi. Leibnizin mukaan entelekia on monadin pyrkimystä sisältämänsä potentiaalisen täydellisyden toteuttamiseen.—331.
- ¹⁴⁴ Lenin tarkoittaa Feuerbachin seuraavaa lausuntoa: »Ennalta säädetty harmonia, vaikka se onkin hänen lempilapsensa, on Leibnizin filosofian heikko puoli... Ennalta säädetty harmonia, joka käsitetään puhtaasti ulkonaisessa mielessä monadin suhteen, on täysin vastakkainen Leibnizin filosofian hengelle» (ks. L. Feuerbach. Sämtliche Werke. Bd. IV, 1910, S. 95).—332.
- ¹⁴⁵ *Okkasionalismi* — XVII vuosisadan filosofiassa esiintynyt uskonnollis-idealistinen virtaus, joka pappishapatuksen ja mystiikan hengessä väristeli R. Descartesin oppia. Okkasionalistit esittivät taantumuksellisen väittämän, että kaikki toiminnot, niin fyysiset kuin psyykkisetkin, samoin kuin niiden keskinäinen suhde, ovat jumalan toteuttamia.—332.
- ¹⁴⁶ »*Théodicée*» («Jumalanoikeutus») — G. W. Leibnizin kirjan »Essais de Théodicée sur la bonté de Dieu, la liberté de l'homme et l'origine du mal» («Teodisean tutkielmia jumalan hyvyydestä, ihmisen vapaudesta ja pahan synnystä») lyhennetty nimitys.—332.
- ¹⁴⁷ *Ontologisen todistuksen* jumalan olemassaolosta esitti ensimmäisenä keskiaikainen skolastikko, Canterburyn arkkipiispa Anselm. Ontologisen todistuksen kannattajien järjelyjen kulku on seuraavanlainen: jumala ajatellaan täydellisyyksien kokonaisuutena, täydellisyyksien kokonaisuuteen kuuluu myös olemassaolo; siitä tehdään johtopäätös jumalan olemassaolosta. »Ontologisen todistuksen» olemuksesta ks. F. Engels. »Anti-Dühring», ensimmäinen jakso, IV luku.—332.

- ¹⁴⁸ Leibnizin »*Nouveaux essais sur l'entendement humain*» (»Uusia esseitä ihmisjärjestä») (kirjoitettu 1700—1705, julkaistu 1765) oli tähdäty Locken sensuaalistisen tietoteorian materialistista tendenssiä vastaan.— 332.
- ¹⁴⁹ L. Feuerbachin kirjan »*Darstellung, Entwicklung und Kritik der Leibnitz'schen Philosophie*» (»Leibnizin filosofian esittelyä, kehittelyä ja arvostelua») ensimmäinen painos ilmestyi v. 1837.—332.
- ¹⁵⁰ Tarkoitetaan saksalaisen kartesiolaisfilosofin Claubergin teosta »*Defensio Cartesiana*». Amsterdam, 1652 (»Kartesianismin puolustus». Amsterdam 1652).—334.
- ¹⁵¹ Feuerbachin latinankielinen väitöskirja, joka julkaistiin v. 1828 Erlangenissa nimellä: »*De Ratione una, universalis, infinita*», ilmestyi saksankielisenä käännöksenä nimellä: »Über die Vernunft; ihre Einheit, Allgemeinheit, Unbegrenztheit» (»Järjestä; sen ykseydestä, yleisyydestä, rajattomuudesta») Bolinin ja Jodlin julkaisemien saksankielisten teosten IV osassa. Stuttgart 1910.—336.
- ¹⁵² V. I. Lenin tarkoittaa Feuerbachin teosta »*Spinoza ja Herbart*» (1836), joka on painettu Bolinin ja Jodlin saksan kielellä julkaisemien Feuerbachin teosten IV osassa (1910).— 337.
- ¹⁵³ Tarkoitetaan Feuerbachin v. 1843 Marxille lähettämää kirjettä, jossa arvostellaan terävästi Schellingin filosofiaa (ks. L. Feuerbach. *Sämtliche Werke*, Bd. IV, 1910, S. 434—440 (Kootut teokset, IV osa, 1910, ss. 434—440)). Feuerbachin kirje on vastaus Marxin hänelle osoittamaan kirjeeseen 20 piltä lokakuuta 1843.—337.
- ¹⁵⁴ Huomautukset J. Plengen kirjasta »*Marx und Hegel*». Tübingen, 1911 (»Marx ja Hegel») on kirjoitettu toiseen imperialismi-vihkoon (»β» vihko).— 338.
- ¹⁵⁵ »*Imperialistiseksi ekonomisteiksi*» V. I. Lenin nimitti opportunistista ryhmää (Buharin, Pjatakov, Bosh), joka muodostui VSDTP(b):ssä ensimmäisen maailmansodan vuosina. »Imperialistiset ekonomistit» vaativat puoluetta kieltäytymään kansakuntien itsemääräämisoikeutta koskevasta ohjelmakohdasta sekä vastustivat VSDTP:n koko minimiohjelmaa, joka edellytti taistelua demokraattisten uudistusten puolesta tarkoituksenaan helpottaa valmistautumista ja siirtymistä sosialistiseen vallankumoukseen. Lenin paljasti Buharinin ja hänen hengenheimoilaistensa asenteen opportunistisen olemuksen, heidän sukulaisuutensa »ekonomismiin» — opportunistiseen virtaukseen, joka esiintyi Venäjän sosialidemokraattisessa liikkeessä XIX vuosisadan lopussa ja XX vuosisadan alussa. Kuten vanhat »ekonomistit», jotka eivät jaksaneet käsittää työväenluokan poliittisen taistelun välttämättömyyttä kapitalismin oloissa, »imperialistiset ekonomistit» eivät ymmärtäneet demokraattisten uudistusten puolesta imperialismin oloissa käytävän taistelun merkitystä.
- »Imperialististen ekonomistien» eräät ajatukset saivat kannatusta Hollannin, Amerikan, Puolan y.m. vasemmistososialidemokraa-

teilta. Sen tähden Lenin osoitti, että »imperialistinen ekonomismi» on »kansainvälinen tauti» (Teokset, 35. osa, s. 221, kirje Inessa Armandille marraskuun 30 piltä 1916).

V. I. Lenin arvostelee »imperialistista ekonomismia» useissa artikkeleissaan: »Syntymässä olevasta 'imperialistisen ekonomismin' suunnasta» (23. osa, ss. 1—10), »Vastaus P. Kijevskille (J. Pjatakoville)» (23. osa, ss. 11—17), »Marxilaisuuden irvikuvasta ja 'imperialistisesta ekonomismista'» (23. osa, ss. 18—69).—338.

- ¹⁵⁶ Tarkoitetaan »*Rheinische Zeitung für Politik, Handel und Gewerbe*» (»Reinin politiikka-, kaupp- ja teollisuuslehti») — päivälehteä, joka ilmestyi Kölnissä tammikuun 1 päivästä 1842 maaliskuun 31 päivään 1843. Lehden perustajat olivat Preussin yksinvaltiuteen oppositiossa olleen reiniläisen porvariston edustajia. Huhtikuusta 1842 K. Marx tuli lehden avustajaksi ja saman vuoden lokakuusta yhdeksi sen toimittajista. Marxin toimituskaudella lehti sai yhä enemmän vallankumouksellisdemokraattisen luonteen. Preussin hallitus lakautti lehden.—340.
- ¹⁵⁷ Merkintö Raabin ja Perrinin kirjoista on tehty vihkoon »Itävallan maataloustilasto ynnä muuta» aikaisintaan 1912.—341.
- ¹⁵⁸ Kirjoja koskeva merkintö otsikolla *Zürichin kantoninkirjaston filosofisia teoksia* on tehty ensimmäiseen imperialismi-vihkoon (»a» vihko) v. 1915.—342.
- ¹⁵⁹ Merkintö otsikolla *Zürichin kantoninkirjasto* on tehty ensimmäiseen imperialismi-vihkoon (»a» vihko) v. 1915.—343.
- ¹⁶⁰ Merkintö yleisotsikolla *III osasto. (Yleissivistäviä ja tieteellisiä teoksia)*, joka käsittää maininnan Haeckelin, Uhdin, Zartin kirjoista, on tehty imperialismi-vihkoon (»ε» vihko) v. 1916.—344.
- ¹⁶¹ Merkintö *Joh. Plengen kirjaa »Marx ja Hegel»* koskevasta arvostelusta on kirjoitettu v. 1913 eri kysymyksiä koskevien bibliografisten merkintöjen väliin vihkoon »Itävallan maataloustilasto ynnä muuta».—346.
- ¹⁶² Huomautukset *R. B. Perryn kirjaa »Nykyiset filosofiset suuntaukset»* koskevasta arvostelusta on kirjoitettu v. 1913 huhtikuun jälkeeseen vihkoon »Itävallan maataloustilasto ynnä muuta».—347.
- ¹⁶³ Huomautukset *A. Aliottan kirjaa »Idealistinen taantumus tiedettä vastustamassa»* koskevasta arvostelusta on kirjoitettu v. 1913 vihkoon »Itävallan maataloustilasto ynnä muuta» loppuun.—348.
- ¹⁶⁴ Huomautukset *Machia* koskevista *Hilferdingin lausunnoista* (kirjassa »*Finanssipääoma*») on kirjoitettu imperialismi-vihkoon (»δ» vihko).—349.
- ¹⁶⁵ *Abel Reyn kirjaan »La Philosophie Moderne». Paris, 1908* (»Nykyaikainen filosofia». Pariisi 1908) tehdyt *V. I. Leninin huomautukset ja merkinnöt* ovat suoranaista jatkoa arvostelulle, joka teok-

nessa »Materialismi ja empiriokritisismi» on kohdistettu Reyn kirjassa »La théorie de la physique chez les physiciens contemporains». Paris, 1907 (»Nyky aikaisten fyysikkojen fysiikan teoria». Pariisi 1907) esitettyihin katsomuksiin.— 356.

- ¹⁶⁶ V. I. Lenin tarkoittaa agnostismin tunnettua luonnehdintaa, jonka Engels on esittänyt teoksessaan »Ludwig Feuerbach ja klassillisen saksalaisen filosofian loppu» (ks. K. Marx ja F. Engels. Valitut teokset kahdessa osassa, II osa, Petroskoi 1959, s. 332).—378.
- ¹⁶⁷ A. Deborinin kirjoitus »Dialektinen materialismi» ilmestyi kokoelmassa »На рубеже». СПб., 1909 (»Na rubezhe». Pietari 1909).—411.
- ¹⁶⁸ Tarkoitetaan V. Shuljatikovin kirjaa »Из истории и практики классовой борьбы» (»Luokkataistelun historiasta ja käytännöstä»).—419.
- ¹⁶⁹ V. I. Leninin reunahuomautukset kirjaan G. B. Плеханов. »Н. Г. Чернышевский». СПб., 1910 (G. V. Plehanov. »N. G. Tshernyshevskii». Pietari 1910) on kirjoitettu aikaisintaan lokakuussa 1909 (kirjan tosiasiallinen ilmestymisaika) ja myöhäisintään huhtikuussa 1911. Ensimmäisen kerran huomautukset julkaistiin v. 1933 XXV Lenin-kokoelmassa.

Monissa reunahuomautuksissaan V. I. Lenin vertaa vuonna 1910 ilmestynyttä Plehanovin kirjaa tämän Tshernyshevskiä koskeviin artikkeleihin, jotka oli julkaistu vuosina 1890 ja 1892 kirjallis-poliittisessa katsauslehdessä »Sotsial-Demokrat» (ks. »Социал-Демократ». Книга 1, Лондон, 1890; книга 2, Женева, 1890; книга 3, Женева, 1890; книга 4, Женева, 1892 (»Sotsial-Demokrat». 1. nide, Lontoo 1890; 2. nide, Genève 1890; 3. nide, Genève 1890; 4. nide, Genève 1892)).

Nämä neljä artikkelia Plehanov yhdisti kirjaksi »N. G. Tshernyshevskii», joka ilmestyi 1894 Saksassa saksankielisenä. Plehanovin kirja, joka yleensä ottaen luonnehti oikein Tshernyshevskin katsumuksia ja oli tähdätty narodnikkeja vastaan, sai myönteisen arvion V. I. Leninin kirjoituksessa »Taannehtivaa suuntausta Venäjän sosialidemokratiassa» (ks. Teokset, 4. osa, ss. 251—252).

Vuonna 1910 ilmestynyt Plehanovin kirja »N. G. Tshernyshevskii» oli kirjoitettu aikana, jolloin Plehanov oli jo siirtynyt menshevismiin kannalle, ja kirja oli itse asiassa suunnattu bolshevismia vastaan. Tshernyshevskin, XIX vuosisadan vallankumouksellisten demokraattien maailmankatsomuksen ja toiminnan bolshevistista arviota vastaan. Tässä kirjassaan Plehanov perääntyy useissa mitä tärkeimmissä perusajatuksissa aikaisemmista arvioistaan Tshernyshevskin suhteen, hämää hänen vallankumouksellista demokratiismiaan, hänen leppymätöntä taisteluaan liberalismia vastaan, talonpoikaisvallankumouksen puolesta.

V. I. Lenin vertaa huolellisesti kirjan vuoden 1910 painoksen tekstiä Plehanovin »Sotsial-Demokratissa» julkaisemiin artikkeleihin huomioiden Plehanovin jokaisen tärkeän sanonnan, joka on jäänyt muuttamatta tai jota on jyrkästi muutettu »Sotsial-Demokratin» tekstiin verrattuna.

Plehanovin kirjaan tehdyt Leninin reuna huomautukset ja merkinnöt liittyvät kiinteästi Leninin lukuisiin lausuntoihin Tshernyshevskistä, joita hän oli tehnyt sekä ennen Plehanovin kirjaan tutustumista ilmestyneissä teoksissa («Mitä ovat 'kansan ystävät' ja miten he taistelevat sosialidemokraatteja vastaan?», «Minkälaisesta perinnöstä me kieltäydymme?», «Vehistä», «Materialismi ja empiriokritisismi») että tutustumisen jälkeenkin kirjoittamissaan teoksissa («'Talonpoikaisreformi' ja proletaaris-talonpoikainen valtakumous», «Herzenin muistolle», «Venäjän työväenlehdistön menneisyydestä» y.m.).— 434.

¹⁷⁰ Tässä ja alempana Plehanov viittaa N. G. Tshernyshevskin teosten ensimmäiseen painokseen, joka julkaistiin Pietarissa vv. 1905—1906.— 435.

¹⁷¹ »*Sovremennikin*» kerho — vallankumoukselliset demokraatit N. G. Tshernyshevski, N. A. Dobroljubov, N. A. Nekrasov, M. I. Mihailov y.m.

»*Sovremennik*» («Aikalainen») — A. S. Pushkinin v. 1836 perustama tieteellis-poliittinen ja kirjallinen kuukausijulkaisu. V. 1847 lehti siirtyi N. A. Nekrasovin käsiin. Alkaen 50-luvun toiselta puoliskolta »*Sovremennik*» muodostui talonpoikaisvallankumouksen ja tsarismien kukistamisen asiaa ajaneiden vallankumouksellisten demokraattien taistelulehdiksi. N. G. Tshernyshevski oli vuonna 1862 tapahtuneeseen vangitsemiseensa saakka lehden keskeisin avustaja. Vuonna 1866 tsaarihallitus lakkautti »*Sovremennikin*».

Vv. 1859—1862 »*Sovremennikin*» liitteenä julkaistiin pilalehteä »*Svistok*» («Vihellin»). Siinä ivattiin purevasti liberaalien katteettomia toiveita, että Venäjän poliittista tilannetta voitaisiin muuttaa pelkillä tsaarin virkamiehiä paljastavilla kirjallisilla tuotteilla, ilman vallankumouksellista taistelua.— 435.

¹⁷² »*Kolokol*» («Kello») — A. I. Herzenin Lontoossa perustama aikakauslehti, jota levitettiin salaisesti Venäjälle. »*Kolokol*» esiintyi itsevaltiutta ja maaorjuutta vastaan ja sillä oli suuri merkitys Venäjän vallankumouksellisen liikkeen kehityksessä. Ilmestyi vuosina 1857—1868.

»*Pajatsoiksi*» ja »*Alasviheltäjiksi*» nimittivät liberaalit »*Sovremennikin*» ja »*Svistokin*» avustajiin kuuluneita vallankumouksellisia demokraatteja.— 436.

¹⁷³ »*Oblomov*» — venäläisen kirjailijan I. A. Gontsharovin tunnettu romaani, jossa kuvaillaan maaorjuusjärjestelmän rappeutumista XIX vuosisadan Venäjällä.— 436.

¹⁷⁴ S.o. vallankumouksen mahdollisuuden.— 438.

¹⁷⁵ *Slavofiilit* edustivat XIX vuosisadan puolivälissä erästä Venäjän yhteiskunnallisen ajattelun suuntausta, joka syntyi maaorjuudellisen Venäjän kriisin oloissa ja kuvasti kehittyvän kapitalismin taloudellisen vaikutuksen kokeneiden tilanomistajien etupyrkimyksiä. Slavo-

fiilit kehittivät teorian Venäjän erikoisesta omintakeisesta kehitystiestä, joka eroaa Länsi-Euroopan vastaavasta. Tämä erikoinen kehitystie johtui slavofiilien mielestä ainoastaan slaaveille ominaisesta yhteisöjärjestelmästä sekä ortodoksisuudesta. Slavofiilit suhtautuivat jyrkän vihamielisesti vallankumoukselliseen liikkeeseen länsimaissa ja Venäjällä.—439.

- ¹⁷⁶ Romaaninsa »Prologi» N. G. Tshernyshevski kirjoitti pakkotöissä vv. 1865—1870. Eri henkilöiden välityksellä Tshernyshevskin ystävät saivat suurella vaivalla kuljetettua käsikirjoituksen Pietariin ja sieltä Lontooseen, missä se julkaistiin v. 1877.

Romaanissa kuvataan 1850-luvun loppua, jolloin Venäjällä alkoi muodostua vallankumouksellinen tilanne, ja tsaarihallitus — pitäen parempana vapauttaa talonpojat »ylhäältä käsin» kuin odottaa vapautuksen tapahtumista »alhaalta» — valmisteli maaorjuuden lakkauttamista (n.s. talonpoikaisreformia). Romaanissa on näytetty eri luokkien ja ryhmien kireää taistelua uudistuksen suorittamisen yhteydessä, ja keksittyjen nimien varjolla on piirretty kuvia sen ajan todellisista toimihenkilöistä. Niinpä itse Tshernyshevski, vallankumouksellisen puolueen johtaja, on esitetty nimellä Volgin, liberaali Kavelin esiintyy romaanissa Rjazantsevina sekä Puolan vapausliikkeen johtomies Sierakowski Sokolovskina j.n.e.—441.

- ¹⁷⁷ S.o. vuosien 1863—1864 Puolan kapinan valmisteluun, jonka järjestäjiin Sigmund Sierakowski kuului. Kapina oli tähdätty itsevaltiutta vastaan ja asetti päämääräkseen Puolan vapauttamisen. Kapinaan osallistui Puolan väestön eri kerroksia: aatelissivistyneistöä, ylioppilasnuorisoa, papistoa, käsityöläisiä, tehdastyöläisiä ja osa talonpoikaista. Venäjän vallankumoukselliset demokraatit suhtautuivat kapinaan erittäin myötätuntoisesti. N. G. Tshernyshevskin kanssa yhteydessä olleen salaisen »Zemlja i Volja» (»Maa ja Vapaus») järjestön jäsenet yrittivät tukea kapinaa. A. I. Herzen julkaisi »Kolokolissa» sarjan kirjoituksia Puolan kansan taistelun tukemiseksi.

Tsaarin sotaväki tukahdutti kapinan äärimmäisen julmasti, ja kapinan johtajat, heidän joukossaan Sierakowski, teloitettiin.—441.

- ¹⁷⁸ »Prologin prologi» on »Prologi» romaanin ensimmäisen osan nimi.—441.
- ¹⁷⁹ S.o. A. I. Herzenin ja N. P. Ogarevin ympärille Lontoossa ryhmityneiden vallankumouksellisten emigranttien kerhoon.—441.

- ¹⁸⁰ Kysymyksessä on N. G. Tshernyshevskin romaani »Mitä on tehtävä?», jolla oli tavaton vaikutus vallankumouksellisen nuorison useihin sukupolviin. Tshernyshevski kirjoitti romaanin vv. 1862—1863 Pietarin-Paavalin linnoituksessa, mihin tsaarihallitus telki hänet kesällä 1862, ja se ilmestyi aikakauslehdessä »Sovremennik» v. 1863.

Plehanovin tekstissä jäljempänä useasti mainitut nimet Vera Pavlovna, Lopuhov, Kirsanov ja Rahmetov ovat romaanin »Mitä on tehtävä?» henkilöiden nimiä.—442.

- ¹⁸¹ Seuraavassa ole »Sotsial-Demokratista» (книга 1, Лондон, 1890, стр. 173—174 (1. nide, Lontoo 1890, ss. 173—174)), jonka eri kohtiin V. I. Lenin viittaa:

»Tshernyshevski oli näkemässä, kun meillä syntyi 'uusien ihmisten' 'uusi tyyppi'—vallankumousmies. Hän tervehti ilolla tämän uuden tyyppin ilmestymistä eikä voinut kieltäytyä nautinnosta piirtää vaikkapa epäselvästikin sen profiili. Samanaikaisesti hän ikäväkseen näki jo etukäteen, miten paljon tuskia ja kärsimyksiä onkaan koettava venäläisen vallankumousmiehen, jonka elämä on oleva täynnä ankaraa taistelua ja vaikeaa uhrautumista. Ja Rahmetovin hahmossa Tshernyshevski tuo eteemme todellisen askeettin. Rahmetov suorastaan kiduttaa itseään. Asuntoemäntänsä lausuman mukaan Rahmetov on aivan 'säälimätön itseään kohtaan'. Hän päättää jopa kokeilla, voiko hän kestää kidutusta, ja siinä tarkoituksessa makaa koko yön huovalla, jonka lävitse on pistelty nauvoja. Monet, muun muassa Pisarev, pitivät sitä pelkkänä hupsuutena. Myönnämme, että eräät yksityiset piirteet Rahmetovin luonteessa olisi voitu kuvata toisin. Mutta hänen luonteensa koko yleiskuva vastaa kuitenkin täysin todellisuutta. Jokaisessa huomattavassa venäläisessä vallankumousmiehessä oli tavaton annos rahmetovilaisuutta.» (Г. В. Плеханов. Избранные философские произведения, т. IV, 1958, стр. 165—166 (G. V. Plehanov. Valitut filosofiset teokset, IV osa, 1958, ss. 165—166)).— 445.

- ¹⁸² »Subjektivistimme»—narodnikkilaisen maailmankatsomuksen kannattajat, jotka kielsivät yhteiskunnan objektiivisten kehityslakien olemassaolon ja ajattelivat, että historiaa luovat yksityiset merkkihenkilöt eivätkä kansanjoukot. Tämän maailmankatsomuksen tärkeimmät edustajat olivat P. L. Lavrov ja N. K. Mihailovski.— 446.

- ¹⁸³ V. I. Lenin tarkoittaa seuraavaa kohtaa »Sotsial-Demokratissa» julkaistusta Plehanovin kirjoituksesta: »Emme ole sattuneet koskaan lukemaan niin purevaa ja samalla siinä määrin osuvaa luonnekuvaa venäläisestä liberalismista» («Социал-Демократ», книга 1, Лондон, 1890, стр. 144) (ks. Г. В. Плеханов. Избранные философские произведения, т. IV, 1958, стр. 132 (G. V. Plehanov. Valitut filosofiset teokset, IV osa, 1958, s. 132)).—462.

- ¹⁸⁴ V. I. Lenin tarkoittaa seuraavaa Plehanovin sittemmin jyrkästi muuttamaa kohtaa »Sotsial-Demokratissa» julkaistusta kirjoituksesta (книга 1, Лондон, 1890, стр. 144 (1. nide, Lontoo 1890, s. 144)): »Tasapuolisuuden nimessä on kuitenkin lisättävä, että kirjoittajamme ei suhtautunut halveksuvasti ainoastaan venäläisiin liberaaleihin. Oivallisissa poliittisissa katsauksissaan, joita hän kirjoitti 'Sovremennikia' varten vapaalla jalalla olonsa viimeiseen hetkeen asti, tekijämme osoitti aina armottomasti halveksuvansa yleensä kaikkia Euroopan liberaaleja. Erikoisen paljon saivat osakseen Itävallan (s.o. Itävallan saksalaisten liberaalinen puolue), Preussin ja Italian liberaalit. Ranskan historiaa käsittelevissä kirjoituksissaan hän ei tunnetusti myöskään ilmaissut suurta kunnioitusta liberaalipuoluetta kohtaan. Tämä kaikki ei tietenkään voinut miellyttää venäläisen liberalismien edustajia, ja nämä käyttivät tais-

telussa häntä vastaan samaa menetelmää, mihin kaikkien maiden liberaalit niin usein turvautuvat yhteentörmäyksissään heitä pitämälle politiikassa menneiden ihmisten kanssa: he moittivat häntä siitä, ettei hän rakasta vapautta ja on jopa myötämielinen despotismia kohtaan. Tuollaiset liberaalien taholta tulleet moitteet saattoivat tietenkin ainoastaan huvittaa Tshernyshevskiä. Hän pelkäsi heitä niin vähän, että ajoittain ikään kuin haastoi vastustajaansa uusiin moitteisiin ollen myöntävinään ne täysin oikeiksi. 'Meillä ei ole parempaa huvia kuin liberalismi', hän sanoo eräässä viimeisiin kuuluvassa poliittisessa katsauksessaan, 'mielemme tekee niin kovin löytää jostain liberaaleja hauskutellaksemme heidän kustannuksellaan'. Ja hän alkaa nauraa Preussin liberaaleille, jotka hänen osuvan huomautuksensa mukaan vihoittelevat sen johdosta, että Preussissa poliittinen vapaus 'ei kotiutunut itsestään'.

Mutta tuonkaltainen 'hauskuttelu' ei estänyt tarkkaavaista lukijaa ymmärtämästä, että Tshernyshevskin halveksuva suhtautuminen liberalismiin ei johtunut riittämättömästä rakkaudesta vapautta kohtaan. Ei tarvinnut muuta kuin lukea joitakin hänen poliittisia tilannekatsauksiaan havaitakseen, miten lämpimästi myötätuntoinen hän oli kaikille vapausliikkeille, virisivätpä ne missä tahansa: Ranskassa tai Italiassa, Amerikassa tai Unkarissa. Hän ajatteli ainoastaan, että liberaalien osuus tuollaisissa liikkeissä on tavallisesti hyvin ruma. He tekevät itse hyvin vähän, usein jopa jarruttavat muiden ponnisteluja hyökkäilemällä heitä rohkeampien ja päättäväisempien ihmisten kimppuun.» (Г. В. Плеханов. Избранные философские произведения, т. IV, 1958, стр. 133 (G. V. Plehanov. Valitut filosofiset teokset, IV osa, 1958, s. 133)).— 472.

¹⁸⁵ Lenin tarkoittaa seuraavaa kohtaa »Sotsial-Demokratissa» julkaisusta Plehanovin kirjoituksesta (книга I, Лондон, 1890, стр. 161 (I. nide, Lontoo 1890, s. 161):

»Artikkelissa 'Venäläinen uudistaja', joka oli kirjoitettu parooni M. Korfin kirjan *'Kreivi Speranskin elämä'* ilmestymisen johdosta, Tshernyshevski todistelee seikkaperäisesti, että yksikään uudistaja ei voi kysymyksen ollessa vakavista yhteiskunnallisista uudistuksista perustaa meillä laskelmiaan hallitukseen. Vielä vähemmän siihen voivat perustaa laskelmia vallankumoukselliset. Vihoilliset nimittivät Speranskia vallankumoukselliseksi, mutta tuollainen arvio tuntuu Tshernyshevskistä naurettavalta. Speranskilla oli tosiaan hyvin laajoja uudistussuunnitelmia, mutta olisi 'naurettavaa sanoa häntä vallankumoukselliseksi niiden keinojen mittavuuden mukaan, joita hän aikoi käyttää suunnitelmiansa toteuttamiseksi'. Hän pysyi pystyssä ainoastaan siksi, että ehti hankkia keisari Aleksanterin luottamuksen. Tähän luottamukseen nojautuen hän aikoi toteuttaa uudistuksensa. Ja juuri siksi hän tuntui Tshernyshevskistä vaaralliselta haaveilijalta. Haaveilijat ovat usein suorastaan naurettavia ja heidän viehtymyksensä vähäpätöisiä, mutta he 'voivat olla yhteiskunnalle vahingollisia viehättyessään vakaviin asioihin. Intomielisessä touhuamisessaan väärällä tiellä he näyttävät saavuttavan jonkinlaista menestystä ja saattavat siten tolalta monia, jotka omaksuvat tuosta näennäisestä menestyksestä ajatuksen kulkea samaa väärää tietä. Tältä puolelta Speranskin toimintaa voidaan

sanoa vahingolliseksi'» (Г. В. Плеханов. Избранные философские произведения, т. IV, 1958, стр. 151—152 (G. V. Plehanov. Valitut filosofiset teokset, IV osa, 1958, ss. 151—152)).— 479.

- ¹⁸⁶ Lause Tshernyshevskiä koskevasta Plehanovin artikkelista, joka oli painettu »Sotsial-Demokratissa» (книга 1, Лондон, 1890, стр. 162 (1. nide, Lontoo 1890, s. 162)) ja jonka Plehanov oli jättänyt pois vuonna 1910 ilmestyneestä Tshernyshevskiä koskevasta kirjasta, oli seuraava: »Venäjän hallitukseen nähden Tshernyshevskin sävy tulee yhä uhmaavammaksi.» (Г. В. Плеханов. Избранные философские произведения, т. IV, 1958, стр. 152 (G. V. Plehanov. Valitut filosofiset teokset, IV osa, 1958, s. 152)).—480.
-